

BALKANSKI JEZICI U KONTEKSTU UČENIKA HRVATSKOG JEZIKA KAO STRANOG

Ivančica Banković-Mandić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

THE BALKAN LANGUGES FROM THE PERSPECTIVE OF STUDENTS OF CROATIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Ivančica Banković-Mandić
Univerisity of Zagreb

The paper presents the relationship between the Croatian language and the Balkan context from a student's perspective as regards established linguistic, geographic and cultural-historical frameworks. The paper discusses the term Balkan languages and provides a statistic analysis of the awareness and skills of exchange students of Croatian as a second and a foreign language at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. A comparison is drawn with the data on the same issue, provided s by native speakers of Croatian – students of Croatian language and literature and students of other language teaching departements.

Key words: *Balkan languages, Croatian language, language attitudes*

Balkanska filologija sa sociolingvističkog aspekta

Balkanski studiji u Europi danas uglavnom obuhvaćaju povijest, kulturu i jezike, između ostalih i svih zemalja bivše Jugoslavije iako nisu sve zemlje dio pojma Balkan ni u geografskom, ni povijesnom, a ni jezičnom smislu. S obzirom na različite aspekte i kriterije, u ovom će se izlaganju pristupiti terminu balkanski kontekst sa sociolingvističkog aspekta.

Fiedler smatra pojam balkanologije i balkanske filologije netočnim (Fiedler 2001: 35) argumentirajući svoj stav osjećajem govornika koje te jezike govore da njihovi jezici nisu „balkanski“. Primjerenije bi bilo, predlaže, nazivati ih „jugoistočno-europskim“, a oni uključuju indoeuropske idiome: albanske, romanske, grčke, indijske i armenske

idiome. No, uključuju i neindoeuropske idiome kao što su turski, čerkeške govore na Kosovu te mađarski jezični prostor.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić i Langston 2006) u radu o granicama Balkana smatraju da se u raspravama o temeljnim pojmovima balkanske filologije treba prije svega okrenuti razgraničenju kriterija koji definiraju pripadanost balkanskom svijetu – geografskih, povijesnih i jezičnih.

U sveobuhvatnoj studiji balkanizma K. Luketić (Luketić 2013) Balkan je za Hrvatsku interpretiran kao trauma zbog čega se taj pojam potiskuje i ignorira. Takvo tretiranje nema budućnost već, kako tumači Luketić, identiteti su hibridni i ne treba insistirati na njihovu definiranju, tj. ne treba tragati za tzv. „čistim identitetima“.

Početak Domovinskog rata poznato kino u središtu Zagreba pod nazivom *Balkan* preimenovano je u kino *Europa*, što je samo jedna od potvrda potiskivanja pojma Balkan. Generacija Hrvata koja je u devedesetima politički i građanski sazrijevala puno se manje osjeća i identificira s Balkanom nego starije generacije ili pak one puno mlađe.

Činjenica je da Balkanski poluotok nema jasne geomorfološke granice pa se i pojmovi – izvedenice iz ovog toponima teže mogu precizno definirati. U tumačenju ovog pojma ne smije se ignorirati varijabla vremena i prostora jer je to područje tijekom povijesti obilježeno različitim silnicama – ponajviše bizantskim i osmanskim. A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 372) smatraju da je osmanlijski svijet poremetio uključenost balkanskog svijeta u ostatak Europe te je njegova dugotrajna dominacija ostavila dubok trag tako da se po oslobođenju od osmanske okupacije taj prostor civilizacijski i kulturološki znatno razlikovao od ostatka Europe.

U priručniku o hrvatskoj kulturi i identitetu za neizvorne govornike *Croatia at first sight (Hrvatska na prvi pogled)* (Udier, ur. 2016) pojam Balkana tumači se kao negativan zbog čega je, kako se navodi, i Europska zajednica 1999. promijenila izraz *Balkan* u neutralniji *Jugoistočna Europa*.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 373) smatraju da su granice ovih pojmova određene slikom vlastite stvarnosti. Te imaginarne granice koje se podudaraju s idejom o Balkanu i sa slikom Balkana važnije su od prirodnih. Stoga smo u ovom radu htjeli propitati kakvu ideju o Balkanu imaju studenti hrvatskog jezika u Hrvatskoj i u inozemstvu.

Osvrt na obilježja tzv. balkanske filologije

Pitanje definiranja pojmova kao što su *Balkan*, *balkanski jezici*, *balkanski jezični savez* pokazuje velik stupanj neslaganja stručne javnosti, a još k tomu bi za jasniju sliku trebalo ispitati i izvanjezične silnice obuhvaćene (samo)identifikacijskom slikom slike o Balkanu, pojašnjavaju Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 367). Temeljnim djelom balkanske lingvistike Peti-Stantić i Langston smatraju knjigu *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* danskog autora Kristiana Sandfelda iz 1930. u kojem su kao balkanski jezici navedeni: grčki, albanski, bugarski, srpski, rumunjski i turski. Slično interpretira i Fiedler (Fiedler 2011) navodeći da Sandfeldu pripada zasluga što je balkanistika samostalna disciplina, no tek nakon objave knjige na francuskom jeziku. Fiedler naglašava da je zapravo slovenski slavist Kopitar prvi javno primijetio veliku strukturnu sličnost suvremenih balkanskih jezika. A. Peti-Stantić i Langston navode da su srpsko-hrvatski i turski izdvojeni kao marginalni jer su sličnosti između tih dvaju jezika manje uočljive (Sandfeld 1930: 6, prema Peti-Stantić i Langston 2006: 369). Sam je pak Sandfeld kao začetnike koji su se bavili temeljnim problemima balkanskog jezika (prema Peti-Stantić i Langston (2006: 369) također izdvojio Miklošića, Kopitara, Schleichera i Pedersena koji je pak izdvojio kulturnu nadmoć Grka zbog čega je njihov jezik postao potencijalni izvor zajedničkih obilježja za čitavo područje što je, prije svega, oprimjereno gubitkom infinitiva.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 369) primjećuju da u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* (1969) nema natuknica poput *balkanska filologija*, *balkanistika* ni *balkanologija*, no postoje pojmovi poput *balkanizma*, *balkanskog supstrata* i *balkanskih jezika*. Kao balkanski su jezici u ovome rječniku navedeni albanski, rumunjski, grčki, makedonski, bugarski, južnosrpska narječja i turski, ali samo djelomično. U rječniku o balkanskim jezicima navodi se da nisu svi u bližem genetskom srodstvu, ali da pokazuju podudarnosti u lingvističkom materijalu što uključuje fonetiku i vokabular i u lingvističkoj strukturi što uključuje fonologiju, sintaksu i semantiku. Rezultat sličnosti je posljedica jednakih ekonomskih i socijalnih uvjeta te podjednakog stupnja kulture, a prestiž jezika događa se zbog kulturne nadmoći (npr. grčkog) ili političke dominacije (npr. turskog). No, podudarnosti u morfologiji, semantici i sintaksi trebaju se tražiti u zajedničkom supstratu – tračko-dačkom ili ilirskom, o kojima se danas malo zna.

A. Peti-Stantić i Langston (Peti-Stantić, Langston 2006: 370) uočavaju da se u Crystalovoj enciklopediji jezika (Crystal 1998, prema A.

Peti-Stantić, Langston 2006) među balkanske jezike ne uvrštavaju uvijek isti jezici. Kao čvrsti primjeri balkanskih jezika navode se albanski, rumunjski, bugarski i makedonski koje karakterizira pozicija člana iza imenice.

Enciklopedijska natuknica Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ dostupna na internetu kao glavnu odrednicu nekog jezičnog saveza navodi činjenicu da je riječ o skupini jezika koja dijeli neka strukturalna obilježja kao rezultat uzajamnih kontakata pa su pri tome obilježja tzv. balkanskog jezičnog saveza u koji se ubrajaju makedonski, bugarski, rumunjski, novogrčki, albanski i srpski torlački dijalekti sljedeća: reducirani samoglasnik („šva“), reducirana deklinacija sa spajanjem funkcija genitiva i dativa, gubitak infinitiva, kalkirani frazemi (poput „kako da ne?“) itd. No, česta obilježja karakteristična za jezični savez nisu proširena u svim jezicima saveza kao što je postpozitivni član (određeni član iza imenice na koju se odnosi) primjerice u makedonskom, bugarskom, albanskom i rumunjskom, ali ne i u novogrčkom. Za balkanski jezični savez karakteristične su i posuđenice koje potječu iz turskog, a turski pak ne ulazi u balkanski jezični savez te je, kako se u natuknici navodi, malo strukturalno utjecao na balkanske jezike. Fiedler (2011) kao posebno važne radove o temi balkanizama izdvaja onaj G. R. Solte (Solta 1980: 180–231, prema Fiedler 2011: 352) koji je definirao šest balkanizama (Sandfeld ih je ustanovio 14): postpozitivni član, podudarnost genitiva i dativa, gubljenje infinitiva, tvorba futura, vokativ kao živa kategorija i stupnjevanje pridjeva.

Jezici koji ulaze u jezični savez ne moraju biti genetski srodni. Nastanku jezičnih saveza pogoduje dugotrajna proširenost dvojezičnosti ili višejezičnosti među jezicima približno istoga statusa. Na Balkanu je postojala dvojezičnost između slavenskog stanovništva koje se bavilo poljoprivredom i gorskog koje se bavilo stočarstvom, a govorilo je albanskim ili balkanskoromanskim idiomima.

Cilj i metode istraživanja

U ovom se radu na temu pripadnosti hrvatskog jezika i kulture balkanskom kontekstu želi dati prostora studentskoj populaciji i to onima kojima je hrvatski materinski jezik kao i onima koji hrvatski studiraju ili uče u inozemstvu.

Kroz razgovor sa stranim studentima koji u inozemstvu studiraju ili uče hrvatski jezik uočeno je da su skloniji interpretaciji hrvatskog jezika kao balkanskog i hrvatske kulture i identiteta kao balkanskog. Riječ je, prije svega, o studentima iz Danske. To ni ne čudi s obzirom na činjenicu

da je danski lingvist Sandfeld zapravo utemeljitelj balkanistike kao samostalne discipline. Izvorni hrvatski govornici manje su skloni svrstavanju svojeg jezika i kulture u termin *balkanski*. Stoga je provedeno manje istraživanje kojim se htjelo statistički provjeriti točnost pretpostavke da je izvan Hrvatske slika o hrvatskom jeziku i kulturi kao balkanskoj snažnija nego u Hrvatskoj.

U istraživanje se krenulo s tom hipotezom da su studenti kojima hrvatski nije J1 skloniji određenju hrvatskog jezika kao balkanskog što je uvjetovano načinom poučavanja u sredinama iz kojih dolaze.

Studenti, neizvorni govornici hrvatskog jezika koji su u sklopu mobilnosti došli na Zagrebačko sveučilište učiti hrvatski jezik na Croaticumu – centru za hrvatski kao drugi i strani jezik Odsjeka za kroatistiku ispunili su upitnik o informacijama o instituciji na kojoj u svojoj zemlji uče hrvatski te dali odgovore na pitanja otvorenog tipa o balkanskim jezicima. Studenti hrvatskog jezika kao prvog ispunjavali su sličan upitnik.

Rezultati

Zanimljivo je da od neizvornih govornika hrvatskog jezika nijednom studentu iz Kine nije poznat termin balkanski jezik.

Od 7 studenata iz Europe koji su sudjelovali u anketiranju, četvero ih je iz Poljske, jedan ih Njemačke, jedan iz Austrije i jedan iz Slovenije. Njihova je dob od 20–28 godina. Iako se centri i katedre na kojima studiraju hrvatski jezik različito zovu, npr. Centar za istočnoeuropske studije u Varšavi, Odsjek za slavenske filologije u Poznanju, Odsjek za slavenske jezike u Krakowu, Institut slavenske filologije u Wroclavu, Katedra za južnoslavenske jezike ili Odsjek za kroatistiku, njihovo je mišljenje o pripadnosti hrvatskog jezika balkanskim jezicima ujednačeno – svi smatraju da je hrvatski jezik jedan od balkanskih jezika. No njihovo tumačenje koje je obilježje skupine balkanskih jezika nije ujednačeno. Uglavnom objašnjavaju da balkanski jezici pripadaju slavenskim jezicima, neki tumače da su balkanski jezici južnoslavenski jezici. Dio studenata kao obilježje balkanskih jezika navodi geografsku pripadnost Balkanskom poluotoku, a neki rasprostranjenost balkanskih jezika opisuju kao prostor od Rumunjske do Trakije i Moldavije. Neki navode da balkanski jezici imaju sličan rječnik, sintaksu i iste geste.

Kao primjer balkanskih jezika svi studenti navode srpski i bugarski, neki i bosanski. Uglavnom u balkanske jezike ubrajaju još i makedonski, albanski i slovenski, grčki, crnogorski, hrvatski, turski i rumunjski.

Upitnik je riješilo i 27 studenata diplomskog studija kroatistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Njihova je dob 22–27 godina, a najviše je studenata u dobi od 24 godine.

Tvrđnje povezane uz tumačenje termina balkanski jezici koje su ponuđene studentima na procjenu prihvatljivosti preuzete su iz literature koja se bavi ovom problematikom. Riječ je o najčešće spominjanim tvrdnjama:

- 1A) Termin *balkanski jezici* određen je geografskim okvirom – jezici koji se govore na prostoru Balkanskog poluotoka.
- 1B) *Balkanski jezici* su jezici jugoistočne Europe.
- 1C) U *balkanskim se jezicima* jasno prepoznaje trački ili ilirski supstrat.
- 1D) Ne postoji jedinstveni lingvistički kriterij za klasifikaciju *balkanskih jezika*. Termin je određen zajedničkim povijesnim kontekstom.

Ispitanici su mogli navesti još neke, po njihovu mišljenju važne činjenice uz tumačenje ovog termina.

Rezultati tumačenja termina *balkanski jezici* donose se u tablici 1.

Od obilježja balkanskih jezika studenti su mogli odabrati sljedeće tvrdnje, ali imali su i mogućnost da sami izraze svoje mišljenje:

- 2A) Najveći broj posuđenica u *balkanskim jezicima* dolazi iz turskog jezika, prisutni su isti kalkirani frazemi.
- 2B) Postponirani član (određeni član stoji iza imenice na koju se odnosi) i gubitak infinitiva.
- 2C) Reducirana deklinacija, spajanje funkcija dativa i genitiva.
- 2D) Uspostava jedinstvenog popisa zajedničkih jezičnih obilježja svih balkanskih jezika nije moguća, riječ je o identitetu govornika na određenom prostoru.

Rezultati recepcije obilježja balkanskih jezika donose se u tablici 2.

Pripadnost hrvatskog jezika ispitanici su mogli izraziti sljedećim ponuđenim odgovorima:

- 3A) Pripada.
- 3B) Ne pripada.
- 3C) Pripada iako nema izražene značajke balkanskih jezika kao neki drugi južni slavenski jezici.
- 3D) Ne pripada, ali ima neke značajke karakteristične za balkanske jezike.
- 3E) Ne mogu odrediti.

Rezultati pripadnosti hrvatskog jezika balkanskim jezicima donosi se u tablici 3.

Isti su upitnik rješavali i studenti drugih nastavničkih smjerova na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ukupno je takvih upitnika bilo 37. Njihova je dob 22–26 godina, a najviše je studenata također u dobi od 24 godine.

Tablica 1: *Odgovori izvornih hrvatskih govornika – studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tvrdnjama povezanih uz tumačenje termina balkanski jezici*

Tvrdnje	Broj odgovora u postocima – kroatisti	Broj odgovora u postocima – drugi nastavnički smjerovi
1A) Termin <i>balkanski jezici</i> određen je geografskim okvirom – jezici koji se govore na prostoru Balkanskog poluotoka.	68%	55%
1B) <i>Balkanski jezici</i> su jezici jugoistočne Europe.	27%	30%
1C) U <i>balkanskim se jezicima</i> jasno prepoznaje trački ili ilirski supstrat.	7%	4%
1D) Ne postoji jedinstveni lingvistički kriterij za klasifikaciju <i>balkanskih jezika</i> . Termin je određen zajedničkim povijesnim kontekstom.	46%	52%
1E) Neke druge važne činjenice uz tumačenje ovog termina.	0	2 odgovora: <ul style="list-style-type: none"> • Nisam čula ovaj termin. • To je indoeuropska podjela.

Tablica 2: *Odgovori izvornih hrvatskih govornika – studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu o glavnim obilježjima balkanskih jezika*

Koja su glavna obilježja balkanskih jezika?	Broj odgovora u postocima – kroatisti	Broj odgovora u postocima – drugi nastavnički smjerovi
2A) Najveći broj posuđenica u balkanskim jezicima dolazi iz turskog jezika, prisutni su isti kalkirani frazemi.	57%	33%
2B) Postponirani član (određeni član stoji iza imenice na koju se odnosi) i gubitak infinitiva.	2%	7%
2C) Reducirana deklinacija, spajanje funkcija dativa i genitiva.	0	0
2D) Uspostava jedinstvenog popisa zajedničkih jezičnih obilježja svih balkanskih jezika nije moguća, riječ je o identitetu govornika na određenom prostoru.	60%	70%
2E) Nešto drugo: _____	0	7 % (Ne znam.)

Tablica 3: *Odgovori izvornih hrvatskih govornika – studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu o pripadnosti hrvatskog jezika balkanskim jezicima*

3. Pripada li hrvatski jezik balkanskim jezicima?	Broj odgovora u postocima – kroatisti	Broj odgovora u postocima – drugi nastavnički smjerovi
3A) Pripada.	41% + štokavski dijalekt	41%
3B) Ne pripada.	8% + kajkavski i čakavski dijalekt	4%
3C) Pripada, iako nema izražene značajke balkanskih jezika kao neki drugi južni slavenski jezici.	22%	22%

3D) Ne pripada, ali ima neke značajke karakteristične za balkanske jezike.	27%	7%
3E) Ne mogu odrediti	3%	26%

Rasprava

Strani su studenti ujednačeni u stavu da je hrvatski balkanski jezik za razliku od izvornih govornika hrvatskog jezika. U pokušaju definiranja pojma balkanski jezik odgovori studenata kroatistike i studenata nastavničkih smjerova su ujednačeni. Najprihvatljivija im je interpretacija balkanskih jezika određena geografskim okvirom – da su to jezici koji se govore na Balkanskom poluotoku. Utoliko više su odgovori da je hrvatski balkanski jezik pomalo zbunjujući. Naime, geografski Hrvatska ne pripada Balkanskom poluotoku u užem smislu.

Što se tiče lingvističkih obilježja balkanskih jezika u interpretaciji poznatih lingvista i slavista, ona su hrvatskim studentima uglavnom nepoznata. Reducirane deklinacije nije prepoznao nijedan student, a tek 2% kroatista navodi da je obilježje balkanskih jezika postponirani član i gubitak infinitiva, a drugi nekroatistički nastavnički smjerovi imaju ukupno 7% odgovora na tu tvrdnju. Većina i jednih i drugih studenata navodi da nije moguća uspostava jedinstvenog popisa zajedničkih jezičnih obilježja balkanskih jezika. Kroatisti (57%) više nego nekroatisti (33%) smatraju da najveći broj posuđenica u balkanskim jezicima dolazi iz turskog jezika i da su u balkanskim jezicima prisutni kalkirani frazemi.

Čak 41% kroatista i 41% nekroatista smatra da hrvatski jezik pripada balkanskim jezicima s tim da je jedan student kroatistike dodao da samo štokavski dijalekt pripada balkanskim jezicima. Kategorički stav da hrvatski jezik ne pripada balkanskim jezicima ima samo 8% kroatista gdje uz taj odgovor dodaju da čakavski i kajkavski dijalekt nisu balkanski jezici, a samo 4% nekroatista smatra da hrvatski uopće ne pripada balkanskim jezicima. Isti postotak (22%) i jednih i drugih studenata smatra da hrvatski pripada balkanskim jezicima, ali nema izražene značajke kao drugi južni slavenski jezici. Dominantnije odgovore da hrvatski jezik ne pripada balkanskim jezicima, ali ima neke značajne karakteristike za balkanske jezike imaju studenti kroatistike (27%) nego nekroatisti (7%). Znatno više nekroatista (26%) nego kroatista (3%) navelo je da ne može odrediti je li hrvatski balkanski jezik.

Zaključne napomene

Slika o hrvatskom kao balkanskom jeziku i pripadnost hrvatskog jezika i kulture balkanskom kontekstu prisutnija je u inozemstvu nego u Hrvatskoj. No, sadašnja generacija studenata također doživljava hrvatski jezik i kulturu kao dio balkanskog konteksta, ne toliko ujednačeno kao strani studenti i ne u tako velikom postotku. Hrvatski studenti (i kroatisti i nekroatisti) ne poznaju tzv. balkanizme. Morfološki su im opisi balkanizama gotovo nepoznati. No, u prilično velikom postotku (41%) kategorički smatraju da je hrvatski balkanski jezik. Takvi odgovori (više nelingvistički) hrvatskih studenata da je hrvatski balkanski jezik potvrđuju navode Peti-Stantić i Langstona (2006) da je pitanje pripadnosti balkanskom kontekstu određeno slikom vlastite stvarnosti, a ne lingvističke. Rezultati doživljava hrvatskog kao balkanskog jezika su iznenađujuće visoki jer se čini da je starija populacija manje sklona identificiranju hrvatskog konteksta s balkanskim. No za takve je pretpostavke potrebno provesti slično istraživanje sa starijom populacijom i to u različitim dijelovima Hrvatske – posebno u krajevima u kojima dominiraju kajkavski i čakavski dijalekt u odnosu na štokavske krajeve te posebno u dijelovima koji su bili dio Osmanskog imperija u odnosu na one dijelove koji su bili izvan tog konteksta.

Literatura

- Crystal 1998:** Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 1998.
- Enciklopedija:** <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54737>> (3.11.2017.)
- Fiedler 2011:** Wilfried Fiedler (2011). Uvod u balkanistiku, u: *Uvod u slavenske jezike*, ur. Peter Rehder, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 350–367.
- Luketić 2013:** Luketić, K. *Balkan: od geografije do fantazije*. Zagreb, Mostar: Algoritam, 2013.
- Peti-Stantić, Langston 2006:** Peti-Stantić, A., Langston, K. Gdje su granice Balkana? (sociolingvistički pogled), u: *Riječki filološki dani – zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004.*, ur. Ines Srdoča-Konestra i Silvana Vranić, Rijeka: Filozofski fakultet, 2006: 367–376.
- Sandfeld 1930:** Sandfeld, K. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1930.

- Simeon 1969:** Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Solta 1980:** Solta, G. R. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- Udier, ur. 2016:** Udier, S. L. (ur.). *Croatia at first sight*. Zagreb: FF press, 2016.

